

В. О. ДЕСЯТНИК

Володимир Олексійович Десятник, кандидат юридичних наук, професор Київського університету права НАН України, адвокат

КРИТИЧНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ: ОБ'ЄКТИВНІСТЬ НАУКИ

«Старий науковий ідеал – абсолютно достовірного, демонстративного знання – виявився ідолом. Вимога наукової об'єктивності робить неминучим той факт, що кожне наукове висловлювання повинно завжди залишатися тимчасовим. Воно дійсно може бути підкріплено, але кожне підкріплення є відносним, пов'язаним з іншими висловлюваннями, які самі є тимчасовими».

К. Поппер

Фундаментальна методологічна концепція критично-правового мислення полягає в тому, що наукове юридичне дослідження може здійснюватися не завдяки вкрай поширеному серед юристів-позитивістів індуктивному методу і не з допомогою популярного серед прихильників природно-правового мислення чистого дедуктивного методу, а із застосуванням наукового методу проб та усунення помилок, припущень і спростувань*.

Завданням цього дослідження є спроба розуміння, стисло, спрощеного викладу проблеми наукової об'єктивності, яка разом із антиіндуктивізмом, спростовуваністю як критерієм розмежування науки та ненауки, гіпотетичністю наукового знання** є засадами критичного раціоналізму К. Поппера, а отже, і пробно висунутої мною методологічної концепції критично-правового мислення.

1. Проблема наукової об'єктивності: К. Поппер проти логічних позитивістів

«К. Поппер розходився з логічними позитивістами не в тому чи іншому конкретному питанні, а з приводу всієї концепції науки і, отже, всієї концепції людського знання. Ядро їх розбіжностей можна виразити таким питанням: який шлях до розуміння науки краще – дослідження її структури чи дослідження її зростання?».

Г. Сколімовський

Логічних позитивістів, об'єктивність наукового знання турбувало не менше, аніж К. Поппера. Разом із тим, як справедливо вважає американський науковець Г. Сколімовський, вони зовсім інакше підходили до науки та до наукового знання. Вони вивчали *структуру* науки. Це означає логічну реконструкцію висловлювань, з яких складається наука. Саме на протигагу структуралістській концепції логічних позитивістів К. Поппер розробив свої оригінальні погляди на природу наукового знання. Різниця тут в основному між еволюційною, або динамічною, концепцією науки і статичною, або механістичною, концепцією науки: перша розглядає еволюційне зростання науки, друга – логічну структуру науки. У статичній концепції пізнання **обґрунтування об'єктивності науки означає встановлення твердого ядра безсумнівного знання (базисні протокольні висловлювання), а потім логічну редукцію інших знань до цього твердого ядра.** (Таке обґрунтування об'єктивності науки досить поширене серед вітчизняних правознавців – В.Д.) У динамічній концепції пізнання обґрунтування об'єктивності науки означає встановлення раціональних критеріїв придбання знань та розуміння накопичених знань. У рамках динамічної концепції, яка робить наголос на придбанні знань, **немає місця абсолютного знання; немає місця привілейованого класу висловлювань, що представляють ядро безсумнівного знання; немає місця чуттєвим даним як основи для достовірності знання.** Все тільки що перераховане – це різні аспекти виправдання об'єктивності знання, як його можна знайти у логічних позитивістами, які дотримуються статичної концепції науки¹. (*Напівжурний шрифт мій – В.Д.*)

© В. О. Десятник, 2015

* Див. докладніше мою концептуальну статтю «Критично-правове мислення» // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2014_3/CHAS14_3.pdf

** Опис названих методологічних проблем див. у моїх статтях, опублікованих в Часописі Київського університету права. – 2014. – № 4; 2015. – № 1, 2) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kul.kiev.ua/gurnal-chasopis-kup/chasopis-kijivskogo-universitetu-prava.html>

Питання	Логічні позитивісти	Карл Поппер
Що слід вивчати для того, щоб зрозуміти науку?	Структури науки	Зростання науки
У чому полягає відправна точка наших досліджень?	Факти та спостереження	Проблеми
Які наші фундаментальні концептуальні одиниці?	Протокольні висловлювання	Пробні гіпотези
Як ми приходимо до наукових теорій? Інакше кажучи: у чому полягає процес придбання знань?	Спрощуючи питання – в індукції	У процесі зміни припущень та спрощувань, тобто сміливих здогадок з їх подальшою безжалюбною критикою
Які підстави знання? Чи існує безсумнівне знання?	Непорушну основу знання становлять базисні факти, дані нам у безпосередньому досвіді і виражені за допомогою протокольних висловлювань	Не існує сталої підстави знання. Усяке знання є пробним. Підстави знання – це палі, досить глибоко занурені в болото, щоб витримати будівлю нашого знання на деякий час
Як відрізнити наукове знання від ненаукового?	Верифікаційний принцип значення дозволяє відокремити область наукового знання від ненаукового	Принцип демаркації визначає спростовувальні теорії, які наукові, від неспростовувальних, які ненаукові

Ця таблиця, наведена Г. Сколімовським, дає дивовижно добре резюме «методологічного періоду» К. Поппера та його ставлення до логічного позитивізму. К. Поппер рекомендує її всім, хто цікавиться цим питанням; вона найвищою мірою інформативна та дуже проста. Його єдиний критичний коментар полягає в тому, що Г. Сколімовський міг би додати до таблиці ще один рядок²:

Питання	Логічні позитивісти	Карл Поппер
Що можна зробити з метафізикою?	Це просто безглуздя. Знищьте її.	Ми всі метафізики, і наука історично походить із метафізики

Об'єктивність наукового знання традиційно передбачала визнання абсолютного характеру знання. У попперівській філософії об'єктивність знання усуває абсолютність знання: ніяке об'єктивне знання не може бути абсолютним. **Об'єктивне знання повинно бути перевірюваним; перевірюваним, отже, спростовуваним; спростовуваним, отже, не абсолютним.** Безсумнівність об'єктивного знання традиційно гарантувалася або непогіршним методом (як, наприклад, у Декарта), або відкриттям у природі будь-яких остаточних, первісних елементів (у логічних позитивістів це були «базисні факти»). Попперівська ж концепція стверджує, що ніяке об'єктивне знання не буває безсумнівним; тому немає ніяких первісних елементів знання, разом з тим з неї випливає, що **немає ніякого вищого методу, немає царського шляху до істини.** Таким чином, підсумовує Г. Сколімовський, у концепції погіршимості знання об'єктивність відділяється від абсолютності, відокремлюється від безсумнівності, від «твердих» фактів і «неупередженого» спостереження, які зазвичай сплітаються в загальний візерунок у традиційних концепціях об'єктивного знання³. (*Напівжурний шриффт мій – В.Д.*)

2. Об'єктивність емпіричного базису (підстави знання)

«Не існує сталої підстави знання. Усяке знання є пробним. Підстави знання – це палі, досить глибоко занурені в болото, щоб витримати будівлю нашого знання на деякий час».

Г. Сколімовський

Попперівська концепція наукової об'єктивності відіграє важливу роль у запропонованому ним вирішенні проблеми емпіричного базису (підстави знання)^{4*}. У стислому вигляді ця проблема стосується відносини між чуттєвим досвідом та базисними висловлюваннями. («Базисними висловлюваннями» К. Поппер називає висловлювання про поодинокі факти.)⁵ К. Поппер пропонує розглядати науку з дещо іншої точки зору, ніж та, яка характерна для різних психологічних шкіл. Він хоче *провести чітку розмежувальну лінію між об'єктивною наукою, з одного боку, і «нашим знанням», – з іншого.* З його точки зору питання, яке повинна ставити епістемологія, звучить скоріше так: як ми перевіряємо висловлювання за їх дедуктивним наслідком? (На цей час він сформулював би це питання наступним чином: які найкращі способи критики наших теорій (гіпотез, припущень), а не захисту їх проти сумнівів? Звісно, перевірка, з його точки зору, завжди була частиною критики.) І якого роду наслідки ми можемо відібрати для цієї мети, враховуючи, що вони, в свою чергу, повинні інтерсуб'єктивно перевірятися? Існує тільки один спосіб переконатися в правильності ланцюжка логічних міркувань. Полягає він у перетворенні цього ланцюжка в форму, в якій вона найбільш легко

* Проблема емпіричного базису науки та пропозиція К. Поппера щодо її вирішення буде докладніше описана та пояснена окремо. – В.Д.

перевіряється. Ми розбиваємо цей ланцюжок на безліч дрібних кроків, кожен з яких легко перевірити будь-якій людині, яка володіє математичним чи логічним методом перетворення речень. Щодо емпіричної науки становище багато в чому схоже. Будь-яке емпіричне наукове висловлювання можна представити таким чином, щоб кожен, хто знає відповідну методику, міг перевірити його⁶.

3. Наукова об'єктивність та суб'єктивна впевненість

«У науці не можуть існувати висловлювання, які не можна було б перевірити, а отже, в ній не може бути і висловлювань, які не можна було б спростувати, спростувавши деякі із їхніх наслідків».

К. Поппер

Слова «об'єктивний» та «суб'єктивний» є філософськими термінами, обтяженими важкою спадщиною суперечливих способів використання, нескінченних і безрезультатних дискусій. Попперівський спосіб використання термінів «об'єктивний» та «суб'єктивний» вельми нагадує кантовський. Кант використовує слово «об'єктивний» для того, щоб вказати, що наукове знання повинно допускати виправдання, незалежне від будь-якої примхи. Виправдання, за Кантом, «об'єктивно», якщо воно в принципі може бути перевірено і зрозуміле будь-якою людиною. Кант пише: «Якщо судження значимо для кожного, хто тільки має розум, то воно має об'єктивно достатню підставу»⁷. К. Поппер вважає, що наукові, теорії ніколи не можуть бути повністю виправдані та верифіковані, але тим не менше вони перевірювані. Отже, він буде вважати, що об'єктивність наукових висловлювань заснована на можливості їх інтерсуб'єктивної перевірки. Згодом він децю узагальнив це формулювання. Інтерсуб'єктивна перевірка є тільки найважливішим аспектом більш загальної ідеї інтерсуб'єктивної критики або, інакше кажучи, ідеї взаємного раціонального контролю за допомогою критичної дискусії⁸.

Слово «суб'єктивний» застосовується Кантом до нашого почуття суб'єктивної впевненості, яка може змінюватися за ступенем⁹. Дослідження походження цього почуття є справою психології. Впевненість, наприклад, може виникати «згідно із законами асоціації»¹⁰. Об'єктивні підстави також можуть служити «суб'єктивними причинами судження»¹¹, оскільки ми можемо роздумувати про ці підстави і врешті-решт переконатися в їх незаперечності. Кант, мабуть, був першим мислителем, який усвідомив, що об'єктивність наукових висловлювань тісно пов'язана із побудовою теорій, тобто з використанням гіпотез та універсальних висловлювань. Тільки тоді, коли деякі події повторюються відповідно до деяких правил та регулярностей (як у випадку відтворюваних експериментів), наші спостереження в принципі можуть бути перевірені кожною людиною. Отже, підсумовує К. Поппер, *якщо ми хочемо дотримуватися нашої вимоги об'єктивності наукових висловлювань, то ті висловлювання, які належать до емпіричного базису науки, також повинні бути об'єктивними, тобто повинні допускати інтерсуб'єктивну перевірку. При цьому інтерсуб'єктивна перевірюваність завжди означає, що із висловлювань, які підлягають перевірці, можна вивести інші висловлювання, що також перевіряються. Таким чином, висловлювання про поодинокі факти у свою чергу повинні допускати інтерсуб'єктивну перевірку, відтак в науці не залишаться остаточно встановлених висловлювань.* (Курсив та напівжирний шрифт мій – В.Д.) У науці не можуть існувати висловлювання, які не можна було б перевірити, а отже, в ній не може бути і висловлювань, які не можна було б спростувати, спростувавши деякі із їхніх наслідків. Відтак, стверджує К. Поппер, ми приходимо до наступної точки зору. Системи теорій перевіряються шляхом виведення з них висловлювань меншої міри універсальності. Ці висловлювання, у свою чергу, оскільки вони також повинні допускати інтерсуб'єктивну перевірку, перевіряються схожим чином і так далі до нескінченності. Цілком очевидно, що перевірки не можуть здійснюватися до нескінченності; рано чи пізно нам доведеться зупинитися. Але неможливість нескінченного продовження перевірок зовсім не суперечить вимозі, згідно з якою кожне наукове висловлювання повинно допускати перевірку. Справа в тому, пояснює К. Поппер, що він не вимагає, щоб кожне наукове висловлювання було дійсно перевірено, перш ніж воно буде прийнято. Він вимагає тільки, щоб кожне таке висловлення допускало перевірку, або, інакше кажучи, він відмовляється прийняти точку зору, згідно з якою в науці існують висловлювання, які нам слід покійно прийняти як істинні тільки тому, що перевірити їх виявляється неможливим з логічних підстав¹².

4. Об'єктивність вчених

«Те, що можна назвати науковою об'єктивністю, ґрунтується винятково на тій критичній традиції, яка, незважаючи на всякого роду опір, так часто дозволяє критикувати пануючу догму. Наукова об'єктивність – це не справа окремих вчених, а соціальний результат взаємної критики, дружньо-ворожого поділу праці між вченими, їх співпраці та їх суперництва».

К. Поппер

У класичній статті «Логіка соціальних наук» К. Поппер вкотре повторює, що об'єктивність науки полягає в об'єктивності критичного методу. Це означає передусім, що ніяка теорія не є недоступною для критики, а також що основний засіб логічної критики – логічне протиріччя – об'єктивне¹³. Абсолютно неправильно

вважати, що об'єктивність науки залежить від об'єктивності вченого. І зовсім хибно вважати, що позиція представника природничих наук більш об'єктивна, ніж позиція представника суспільних наук. Представник природничих наук так само упереджений, як і будь-яка інша людина, і якщо тільки вона не належить до тих небагатьох, хто безперервно продукує нові ідеї, він, на жаль, часто буває сильно упередженим, плекаючи свої власні ідеї односторонньо й на користь своїх пристрастей. Навіть деякі із найвидатніших сучасних фізиків були засновниками наукових шкіл, що зробили потужний опір новим ідеям. Однак у цієї тези, каже К. Поппер, є й позитивна сторона, і це більш важливо. Те, що можна назвати науковою об'єктивністю, ґрунтується винятково на тій критичній традиції, яка, незважаючи на всякого роду опір, так часто дозволяє критикувати пануючу догму. Іншими словами, наукова об'єктивність – це не справа окремих учених, а соціальний результат взаємної критики, дружньо-ворожого поділу праці між вченими, їх співпраці і їх суперництва. З цієї причини вона залежить частково від ряду соціальних і політичних обставин, які роблять таку критику можливою. Об'єктивність можна пояснити тільки в термінах таких соціальних ідей, як конкуренція (окремих вчених та наукових шкіл), традиція (в основному – критична традиція), соціальні інститути (наприклад, публікації в різних конкуруючих журналах або у різних конкуруючих видавців; обговорення на конференціях), державна влада (тобто її політична терпимість до вільного обговорення)¹⁴.

Вітчизняна юридична наука дотримується традиційних поглядів щодо наукової об'єктивності. Характерним прикладом є думка авторитетного правознавця М. Козюбри, який вважає, що в суспільствознавстві, зокрема правознавстві, пошук об'єктивної істини та закономірностей надзвичайно ускладнюється, у соціальному пізнанні обійтися без привнесення в образ об'єкта властивостей суб'єкта практично неможливо, наукове знання, стверджує він, має бути позаособистісним, незалежним від світоглядних позицій та моральних ідеалів дослідника¹⁵, а здобути філософією права знання не можуть претендувати на об'єктивність, оскільки вона не існує поза світоглядними установками суб'єктів¹⁶.

Авторитетний правознавець П. Рабінович замість конкуренції, критичної традиції та інших умов наукової об'єктивності, ставить питання про відповідальність дослідника за результати його пізнавальної діяльності, які «слугують» частині соціально неоднорідного суспільства¹⁷.

5. Соціологія науки щодо об'єктивності вчених

«Об'єктивність природничих та соціальних наук заснована не на неупередженому стані розуму вчених, а просто на публічному і конкурентному характері наукової діяльності».

К. Поппер

У відомій праці «Злиденність історизму» К. Поппер, критикуючи соціологію знання, зауважує, що доктрина, детально розроблена так званою соціологією знання, повністю ігнорує соціальний, інституційний характер наукового знання, оскільки виходить із наївного уявлення, що об'єктивність залежить від психології окремого вченого. Ця доктрина не враховує саме соціологію знання – соціальний або суспільний характер науки. Вона не бере до уваги той факт, що саме публічний характер науки та її інститутів примушує вченого до інтелектуальної дисципліни і оберігає об'єктивність науки та її традицію критичного обговорення нових ідей¹⁸.

У всесвітньо відомій праці «Відкрите суспільство та його вороги» К. Поппер, продовжуючи вказану критику, зазначає, що соціологія науки досліджує науку про пізнання як процес, що відбувається в мозку окремого вченого. Якщо розглядати науку таким чином, тоді те, що ми називаємо науковою об'єктивністю, виявляється чимось абсолютно незрозумілим або навіть неможливим. Це стосується не тільки соціальних наук, де класові інтереси відіграють важливу роль, але так само і природничих наук. Кожен з нас відчуває вплив власної системи упереджень. Всі ми багато чого приймаємо як самоочевидне, приймаємо некритично, навіть з наївним або самовдоволенням переконанням, що критика зовсім необов'язкова. Роблячи свій мозок більш «об'єктивним», вчені не сприяють досягненню того, що ми називаємо «науковою об'єктивністю». **Досягнення наукової об'єктивності – це завдання наукового методу.** (Напівжирний шрифт мій – В.Д.) Причому, об'єктивність тісно пов'язана з соціальними аспектами наукового методу, з тим фактом, що наука та наукова об'єктивність не є результатом спроб окремого вченого стати «об'єктивним». Вона є результат дружньо ворожої співпраці багатьох вчених. Тому наукова об'єктивність може бути визначена як інтер-суб'єктивність наукового методу¹⁹.

К. Поппер упродовж багатьох років критикував так звану «соціологію знання». У статті «Розум чи революція?» він виступав головним чином проти думки, що між представниками суспільних та природничих наук, між дослідженням суспільства і дослідженням природи є істотна відмінність з точки зору об'єктивності. Він виступав проти тези про те, що в природничих науках легко бути «об'єктивним», а в суспільних науках об'єктивність якщо і досяжна, то лише для обраних розумів. У своїх запереченнях він підкреслював, що об'єктивність природничих та соціальних наук заснована не на неупередженому стані розуму вчених, а просто на публічному та конкурентному характері наукової діяльності і, таким чином, на певних соціальних аспектах цієї діяльності. Отже, вчені-природознавці за складом свого розуму не більш об'єктивні, ніж представники суспільних наук, і не більше їх схильні до критики. Якщо в природничих науках більше «об'єктивності», так це тому, що тут існує краща традиція та більш високі стандарти ясності та розумної критики. Багато вчених в Німеччині виховуються як гегельянці і, на погляд К. Поппера, ця традиція пагубна для інте-

лекту та критичної думки. Це – один із тих пунктів, з якими він згоден з К. Марксом, коли той писав: «У своїй містифікуючій формі діалектика стала німецької модою». У Німеччині вона і тепер в моді²⁰.

Проблема наукової об'єктивності цікавила К. Поппера практично до кінця його життя і запропоноване ним вирішення цієї проблеми – важливий компонент його концепції *єдності природничого та гуманітарного знання*, що є однією з фундаментальних складових висунутих ним філософських ідей²¹.

Отже, в цій статті описано розуміння наукової об'єктивності, яке полягає в тому, що наука може використовувати лише такі висловлювання, які допускають інтерсуб'єктивну перевірку. Таке бачення наукової об'єктивності може бути використано в рамках критично-правового мислення для розуміння об'єктивності юридичної науки.

¹ Сколимовский Г. Карл Поппер и объективность научного знания / Г. Сколимовский // Эволюционная эпистемология и логика социальных наук. Карл Поппер и его критики. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – С. 245–247.

² Поппер Карл Р. Ответ профессору Г. Сколимовскому / Карл Поппер // Эволюционная Эпистемология и логика социальных наук. Карл Поппер и его критики. – С. 283.

³ Сколимовский Г. Вказана праця. – С. 248.

⁴ Садовский В. Н. Карл Поппер и Россия / Вадим Николаевич Садовский. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 52.

⁵ Поппер К. Проблема «эмпирического базиса» // Поппер К. Логика научного исследования : пер. с англ. / под общ. ред. В. Н. Садовского. – М. : Республика, 2005. – С. 40.

⁶ Поппер К. Объективность эмпирического базиса // Поппер К. Логика научного исследования. – С. 89–91.

⁷ Кант И. Критика чистого разума : соч. в 6. / И. Кант. – М. : Мысль, 1964. – Т. 3. – С. 672.

⁸ Поппер К. Научная объективность и субъективная уверенность // Поппер К. Логика научного исследования. – С. 41–42.

⁹ Кант И. Критика чистого разума. – С. 672.

¹⁰ Там само. – С. 198.

¹¹ Там само. – С. 673.

¹² Поппер К. Научная объективность и субъективная уверенность // Поппер К. Логика научного исследования. – С. 44–45.

¹³ Поппер К. Логика социальных наук // Эволюционная эпистемология и логика социальных наук. Карл Поппер и его критики. – С. 301.

¹⁴ Там само. – С. 305–306.

¹⁵ Козюбра М. Співвідношення філософії і загальної теорії права: історія і сучасність / М. Козюбра // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 111.

¹⁶ Там само. – С. 113.

¹⁷ Рабінович П. Висновки та рекомендації з актуальної теми / П. Рабінович // Право України. – 2014. – № 1. – С. 213.

¹⁸ Поппер Карл. Злиденність історизму ; пер. з англ. / Карл Поппер. – К. : Абрис, 1994. – С. 173.

¹⁹ Карл Поппер. Соціологія знання // Карл Поппер. Открытое общество и его враги ; пер. с англ. под общ. ред. В. Н. Садовского. – М., 1992. – Т. 2. – С. 250.

²² Поппер К. Разум или революция? / Карл Поппер // Эволюционная эпистемология и логика социальных наук. Карл Поппер и его критики. – С. 319.

²² Садовский В.Н. Вказана праця. – С. 53.

Резюме

Десятник В. О. Критично-правове мислення: об'єктивність науки.

У цій статті описано розуміння наукової об'єктивності, яке полягає в тому, що наука може використовувати тільки такі висловлювання, які допускають інтерсуб'єктивну перевірку. Таке бачення може бути використано в рамках критично-правового мислення для розуміння об'єктивності юридичної науки.

Ключові слова: проблема наукової об'єктивності, об'єктивність емпіричного базису, наукова об'єктивність та суб'єктивна впевненість, об'єктивність вчених, соціологія науки та об'єктивність вчених, об'єктивність юридичної науки.

Резюме

Десятник В. А. Критически-правовое мышление: объективность науки.

В этой статье описано понимание научной объективности, заключающееся в том, что наука может использовать только такие высказывания, которые допускают интерсубъективную проверку. Такое видение может быть использовано в рамках критически-правового мышления для понимания объективности юридической науки.

Ключевые слова: проблема научной объективности, объективность эмпирического базиса, научная объективность и субъективная уверенность, объективность ученых, социология науки и объективность ученых, объективность юридической науки.

Summary

Desiatnyk V. Critical-legal thinking: the objectivity of science.

This article describes the understanding of scientific objectivity, which consists on the fact that science can only use such statements, which allow intersubjective validation. Such a vision can be used as part of a critical legal thinking for understanding the objectivity of legal science.

Key words: problem of scientific objectivity, impartiality empirical basis, scientific objectivity and subjective confidence objectivity of scientists, sociology of science and scientific objectivity, impartiality legal science.